

Vass Erika

HÁZ A HOMORÓD MENTÉRŐL A SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUMBAN

HÁZ- ÉS CSALÁDTÖRTÉNETI KUTATÁS HOMORÓDALMÁSON

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyüttesének koncepcióját 2006-ban készítettem el Buzás Miklós építész munkatársammal. Ebben 15 porta (pl. Szilágyságból, Kalotaszegről, Csíkból, Homoród mentéről), egy unitárius templom, egy esztena és vízgépek fölépítése szerepel. Arra törekedtünk, hogy minél árnyaltabb képet nyújtsunk az erdélyi magyarságról, és ezáltal olyan komplex épületegyüttes jöjjön létre, mely reprezentálni fogja Erdély vallási sokszínűségét és az eltérő társadalmi rétegek életmódját.

A Múzeum 2007 januárjában vásárolt meg Homoródmalmáson egy 1846-ban épült kőházat, mely 1989 óta lakatlan, és már annyira rossz állapotban van, hogy helybeli megőrzésére nem lett volna lehetőség. Ehhez kapcsolódóan 2007. június 25. – július 2. között került sor arra a kutatótáborra, melyen a Múzeum munkatársai (Buzás Miklós, Sabján Tibor, T. Bereczki Ibolya és Vass Erika) mellett a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem építész hallgatói (Bordi Beáta, Bors Eszter, Böröcz Péter, Erős Tamás György, Gulyás Gábor Gergely, Leposa Kata, Nagy Péter) és a Szegedi Tudományegyetem néprajz szakos hallgatói (Gyarmati Sándor, Horváth Anett, Kiss Nikolett, Kiss Nimród László, Kiszely Nikolett, Molnár Dániel, Tóth Csaba) vettek részt. Az egyhetes tábor ideje alatt az építész hallgatók 7 portát mértek fel (2 boronafalú házzal – 77., 477. sz., 5 kőházzal – 41., 151., 237., 523., 681. sz.), továbbá 1 boronafalú házat (71. sz.), 3 kőházat (221., 682., 684. sz.), 3 kőcsúrt (159., 683., 688. sz.) és egy szállást az Ózeresztő patakánál, amely egy eltűnő életforma egyik utolsó képviselője. Ezekre a felmérésekre azért van szükségünk, mert sok olyan apró részletet találtunk más házaknál, melyek ugyan már nincsenek meg tökéletes formában a kiválasztott házon, de a fölmérések által lehetséges lesz a ház majdani újjáépítése.

A néprajz szakos hallgatók a felmért épületek tulajdonosaival készítettek interjút a házak történetére vonatkozóan, illetve olyan témakörökben kutattak, melyek a múzeumi bemutatás során lesznek

majd lényegesek (népszokások, az átmenet rítusai, gazdálkodás, szállások, kertkultúra, a kender feldolgozása).

Választásunk azért erre a házra esett, mert az Udvarhelyszék déli részén, a Kis-Homoród völgyében elhelyezkedő település viszonylag közel van a Szászföldhöz, melynek hatása az élet több területén is érezhető. Így például a XIX. századi kőépületek és kőcsűrök a szászföldi építőmesterek hatását tükrözik. A kiválasztott házhoz hasonlóakkal nemcsak ezen a településen, hanem korábbi útjaink során Oklándon, Lövétén, Abásfalván is találkoztunk. A Szabadtéri Néprajzi Múzeumban ez a ház a szász hatásokat és a nagyhírű XIX. századi bútorfestést¹ fogja reprezentálni.

A Homoródmalmásra vonatkozó kutatások közül kiemelkedik Kardalus János² és Oláh Sándor³ munkássága, illetve a Cseke Péter – Hála József szerkesztette „*A Homoród füzes partján...*” című kötet nyújt átfogó képet a Homoród mentéről. Ezen kívül Szabó Gyula novellái, regényei is bővelkednek olyan adatokban, melyek az egykori életmód rekonstrukciója során jól hasznosíthatók.

Az alábbiakban saját kutatásom alapján ismertetem a megvásárolt ház és egykori lakóinak történetét. A családtagokkal és a szomszédokkal készített interjúk segítségével rekonstruálom az 1930-as évek mindennapjainak életvilágát. A gyűjtés során sikerült két perefernum levelet is találnunk 1899-ből és 1905-ből, ezek segítségével a későbbiek során lehetőség lesz a századforduló állapotának rekonstrukciója is. Módszertanilag Arthur E. Imhof *Elvesztett világok*⁴ című munkája volt számomra meghatározó. Úgy érzem, hogy egy ilyen jellegű mikrotörténelmi kutatás hosszútávon jól fogja tükrözni az egykori világot, értékrendet, és a Zoltán családon keresztül képet kapunk az őket körülvevő világról is. Célunk, hogy ezek alapján a Múzeumban hiteles berendezés, szituáció fogadja majd a látogatókat.

Homoródmalmás társadalmi háttere

Homoródmalmás évszázadokon keresztül a vidék legnépesebb települése volt: 1614-ben 93, 1750-ben 205

¹ KARDALUS János 1995, 60–67; Bencze 2005.

² KARDALUS János 1995, 60–67; 1998; 2001.

³ OLÁH Sándor 1999a, 277–298; 1999b, 207–225; 2004a; 2004b.

⁴ IMHOF, Arthur E. 1992.

családot írtak össze, köztük jelentős volt a szabadrendűek aránya,⁵ ami öntudatot adott a közösségnek.⁶ Jánosfalvi Sándor István 1858-ban így írt Almásról: „...egy, a székelységnek legnagyobb, legderekbabb falui s az erdélyi unitáriusoknak legnépesebb és legvirágzóbb megyéi közül.”⁷ A XIX. századi nyilvántartások szerint a Kis-Homoród mente falvai közül Almásnak volt a legkiterjedtebb szántó- és kaszálóbirtoka, valamint legelő- és erdőterülete, továbbá itt volt a legnagyobb az átlagos családi birtok nagyság.⁸

1842-ből, csaknem a kiválasztott ház építésének idejéből való Kőváry László alábbi leírása a településről: „Almás békésen lakik öncsinálta házaiban... E házak elég nagyok ugyan, de kár, hogy nincs, ki figyelmeztesse kényelemre és csinoságra... A ház e népnek az, mi a méhnek kasa, hová csak éj, vész és hó hajtja be, hol a nő mint anyaméh rendezi a bészerzeteket... mert a székely embernek udvara igazán élete, ott találja a nap első sugára marháinál, ott látja a felemelkedett nap téli faragásaiban, csépléseiben, s ott hagyja el az est végsugára erdőre, mezőre készültében. S ha a tél továbbállt, s földi kárpótlásul trágyát kapának, ismét kiáll az eke, hogy majd a nyár szekeret rakhasson...”⁹

A homoródalmásiak számára fontos volt az iskola, nagy gondot fordítottak gyermekeik taníttatására. Az az ismert történet, miszerint egykoron Homoródalmás és Székelykeresztúr versengtek egymással az unitárius középiskola építéséért,¹⁰ ma is élénken él a helyiek tudatában. Az iskolázottságnak köszönhető, hogy kutatásunk során igen sok kéziratos könyvet, levelet találtunk, melyek hasznos forrásként szolgálnak a gyűjtött anyag feldolgozása során.

A földművelés, a falun belüli munkavégzés mellett a fiatalok nagy számban hagyták el a települést a XIX–XX. század fordulóján. Sokan Amerikában próbáltak szerencsét, a lányok közül pedig számosan Brassóba, illetve Budapestre mentek szolgálni. Közéjük tartozott a vizsgált család egyik tagja, Szentpáli Rebeka is.

Az addigi életvitelben nagy törést jelentett a kollektivizálás, melynek következtében sokan véglegesen elhagyták szülőhelyüket. Egyik adatközlőm mondta: „Mikor lett a kollektív, az okosabb emberek, a gazdagabbak mind elhúzódtak, mert nem álltak bé a kollektívbe. Brassó, Csíkszereda, Udvarhely.” Ennek következtében 1992-ben csak 1534-en laktak a faluban (1930-ban még 2149-en¹¹), közülük 1533

volt magyar és 1 román, vallási szempontból pedig 1313 unitárius, 194 római katolikus, 19 református, 3 baptista, 1 ortodox, 1 evangélikus. A fogyó népesség arányát mutatja, hogy 2002-ben már csak 1415 lakosa volt a településnek, melyből kb. 200 fő cigány.¹² A lakosság nagy része előregedett, ugyanakkor több kezdeményezés is történt az utóbbi években a település fejlesztése érdekében, így például megalakult a tejszövetkezet, újraalakult a közbirtokosság, új tornaterem épült, nyaranta pedig a helyben lakó és a nagyszülőkhöz ellátogató gyermekek részére kézműves tábort szerveznek, ahol a résztvevők elsajátíthatják a bútorfestés, kötélverés és más mesterségek fortélyait.

A ház építészeti leírása

A lakóépület a falu főutcáján, a templomtól nem túl távol (tizedik telek Lövete irányában) utcasorba illeszkedő, oldalhatárosan beépített, közel szabályos téglalap alakú, kisméretű telken helyezkedik el. Az utcavonalas, előkert nélküli lakóház és a szomszéd ház között az 1970-es években kis- és nagykapuval készült deszkakerítés áll. Mint utólag kiderült, az épület mellett egy 1823-ból származó székely kapu állt 1975-ig, amikor azt a csíkszeredai múzeumba vitték.¹³ Ez azt is jelenti, hogy a kapu régebbi, mint a ház, vagyis eredetileg nem ehhez a házhoz készítették. Zoltán Gizella férje, Mihály Lajos így emlékezett erre vissza: „Ilyen nemigen vót, inkább téglából. Nem jött be úgy szokásba, kimaradt az is, ami vót. Azokat a nagy kőkapukat csinálták, jobban értékelték. Az vót a divat.” E kapuk is a Szászföld felől érkező hatás jelei, itt és Abásfalván is több igényes változatát láttuk.

A telek melléképületeit az 1990-es években elbontották, a ház mögött a házzal azonos oldalon korábbi sütőház, szín nyomait figyeltük meg. A szín egészen a telken keresztben álló egykori kőcsűrüg húzódtott, melynek falhelyei még jól láthatók. A csűr egykor beleilleszkedett a szomszédos épületek csűrsorába. A házzal szemben a szomszédossal közösen használt gemeskút maradványa található, melynek felépítménye keresztfejes palló, bélése kő.

A ház építésének dátumát és építtetőjének nevét az utcára néző szoba egyik cserefa gerendáján örökítették meg az utókor számára: „1846 DIE 19 AUGUSTI SANDOR MOSES”. Az emlékezetben tartás szempontjából lényeges az oromzaton, gíberen, a két szellőzőlyuk között található vakablak is, me-

⁵ OLÁH Sándor 2004b, 11.

⁶ TAKÁCS Péter 2001, 73.

⁷ SÁNDOR István, JÁNOSFALVI 2003, 123.

⁸ OLÁH Sándor 1999a, 284.

⁹ KŐVÁRY László 1984, 115–116.

¹⁰ BENCZŐ Dénes 1998, 38.

¹¹ OLÁH Sándor 199b, 12.

¹² NAGY Balázs, SEPSISZÉKI 2003, 398.

¹³ KARDALUS János 2000, 226; 2001, 98. KOVÁCS Piroska 2001–2006. Ez a ház és az 1980-as évekbeli berendezése alapján készült alaprajz szerepel a következő kötetben: KOCSI Márta – CSOMOR Lajos é. n., 26.

lyen Homoródmáson és a környező településeken a ház építettségéről szóló szöveg szerepel. Sajnos ez a vizsgált házról már olvashatatlan, csupán ennyit sikerült leírni róla: „ÁNDOR ... 1... .NNO I”.

Az épület jelenleg három helyiségből áll: nagy ház (6,25x5,63 m), kis ház (4,86x3,21 m), eresz (2,5x4,87 m). Korábban azonban az ereszből leválasztva kamra (1,68x0,8 m) állt, amit Zoltán Gizella és a falkutatás is igazolt.

A kőházak építése Horváth István (szül. 1932) homoródmási lakos elbeszélése alapján az alábbi módon történt. Az alapozás szárazon, kötőanyag nélkül rakott kő. A falazáshoz többféle követ is fölhasználtak, mert a település geológiai törésvonal mentén helyezkedik el, ahol mindegyik típusú kő megtalálható. A kövek egy részét a patakából (legömbölyödött görgetegkövek), mezőről (ahogy az eke szántáskor kifordítja), erdőről gyűjtötték össze – ezeket a helyiek *cserekő*nek nevezik. Emellett sárgás-szürkés színű palakövetet használtak, amely kézzel jól faragható, és egykor a falu szélén bányászták.

A kőházak falazása egyes helyeken kőművesmunkával, másutt zsaluzással történt. Ez utóbbi esetben 1–1,2 méter magasságig felfalazták a köveket, amihez *kofrázst*, zsaluzást csináltak: két deszka közé rakták bele a köveket, hogy meg tudja tartani a nyers részt. A köveket homokkal összekevert forró mésszel¹⁴ (*szuvattal*) öntötték le, s amíg a mész megkötött, addig állni hagyták, majd kb. két hét múlva folytatták az építést, s raktak még egy *rendet*. Lényeges volt, hogy a mész forró legyen, azaz amikor beoltódik, minél hamarabb nekifogjanak a munkának. Hogy ez mennyire erős kötőanyagnak bizonyult, az is mutatja, hogy egyik adatközlőnk az utóbbi években alakította át a forró mésszel erősített házát, és alig tudta elbontani a falat. Éppen ezért a *szuvat*ot átrostálta, és a javát újra felhasználta. A megvásárolt háznál zsaluzás nyomát nem találtuk, a kövek közötti *szuvat* egyenetlen; deszkanyom csupán a tékáknál figyelhető meg.

Az épület falkutatását Buzás Miklós és Sabján Tibor végezték el,¹⁵ az alábbiakban az ő eredményeiket foglalom össze. A nagy ház három ablaka egyidőben készült egyszerű, gerébtokos szerkezettel, kereszt alakú tokosztással, melynek vízszintes eleme folyókarikás díszítést mutat. Az ablaktokokba csavart díszítéssel készült vaspálcákat helyeztek el. A felső két ablakszárny egyszemes, míg az alsók kétszemes kialakításúak. A megmaradt vasalatok egyszerű pipavasak és sarokvasak.

Ezekkel egyidősnek tűnik az ereszajtó melletti két, vasráccsal ellátott ablak üvegezetlen tokszerkezete.

A kis ház csűr felé néző ablaka hasonló a nagy ház ablakaihoz, de díszítetlen és vasrács nélküli, bontáskor falcaiban fix üvegezést figyeltünk meg. A kis ház szomszéd felé néző ablaka valószínűleg későbbi; vízszintesen osztott, gömbvasból készült vasráccsokkal kialakított, szárnya kifordító vasalat és pipa-vas nélküli, csupán két félfordítóval zárható. Jól megfigyelhető volt az utólagos kávaképzés és kifalazás, melyet már vastag téglá felhasználásával oldottak meg. Ez azt bizonyítja, hogy az ablak utólagos elhelyezése. Az eresz és a kisház között található egy belső ablak, mely egyszerű fa tok, egykoron rászerezhető szárny volt rajta. Az egykori kamra helyiségnek eléggé füstös szellőzőnyílása nyílik a hátsó falra, ennek pontos funkcióját még nem ismerjük.

Az építés korában az ablakok fülkéinek belső oldalán a bélet és a falsík találkozását a pince-, illetve a kamraajtóhoz hasonló, vakolatból kialakított élszedéssel díszítették. Ez a díszítés sértetlenül maradt meg a nagy ház és az eresz ablakainál, míg a kis ház hátrafelé néző ablakánál hasonló díszítést készítettek, sőt a feltételezések szerint az utójára bekerült, szomszéd telekre néző ablak körül is nagyon egyszerű profilozással igyekeztek kialakítani ehhez hasonlót. Ez a díszítés a kis ház és az eresz közti ablak eresz felőli oldalán is megtalálható.

A pincének több, a hátsó falra nyíló, részben vagy egészen elfalazott, illetve kiomlott szellőzőnyílása van. A közfal alatti részen szintén kiomlott egykori falfülke figyelhető meg.

Sajnos az épület falitékái (*almáriumai* vagy *borítékai*) már nincsenek meg, csak a helyüket találtuk meg. A nagy ház utcai falán a két ablak között szabályosan elhelyezett építéskori téka helyét figyeltük meg. Az ablakok fölött egykori hosszú fogas rögzítőelemei látszanak. A bejárati ajtó mögött nagyobb falitéka és mellette közvetlenül elhelyezkedő falfülke (*vakablak*) helye látható. Egykoron a falfülkének és a tékának közös fala volt. A kis házban a hátranéző ablak mellett falitéka dobozát és polcait figyeltük meg, míg az egykor festett keret szélének lenyomata a falon látható. A falkutatás során a téka és az ablak közötti részen elfalazott korábbi falfülkét vagy falnyílást találtunk, amelyet majd a bontás során tudunk részletesen megfigyelni.

A nagy ház és a bejárati ajtó kettős ácsbokos, borított szerkezetű. A nagy ház ajtólapja betétes, a bejárati ajtószárny pedig rátétes kialakítású. A kis háznak szintén kettős ácsbokos, borított ajtótokja van, az ajtólapja hiányzik. A pince, illetve a korábban az ereszből leválasztott kis kamra faragott élszedéssel díszített tokkeretezése egyaránt építéskorinak tűnik.

¹⁴ A mésszégetés és az erre épülő szekerezés jelentős bevételi forrást jelentett sok homoródmási lakosnak. KARDALUS János

1998, 117–130.

¹⁵ BUZÁS Miklós – SABJÁN Tibor 2007.

A nagy ház gerendázata élszedéssel díszített, az élszedés kezdetén az átmeneti részeken piros festést alkalmaztak. Hasonló megoldást figyeltünk meg a 220. számú háznál. Fedése takaróléccel zárt, 30 cm szélesség körüli deszkákból készült, a takaróléceket a födémgerendák felső síkjába besüllyesztették. Ennek a helyiségnek a második gerendáján olvasható az 1846-os évszám. A födém bolygatatlan, az egykori cserepes (*kuptor*) feletti részen a takarólécek hiányoznak. A kis ház három középső gerendája a nagy ház födémgerendájával azonos kialakítású, míg a két fal melletti gerenda újabb profilozásúnak tűnik, mely megegyezik az eresz gerendázatának egyszerű, húzott profilozásával és a falkutatás során kibontott, 1864-re datált gerendával. Az 1864-es évszám sok kérdést fölvetett, de ezekre csak a bontás során kaphatunk majd választ. A kis ház födéme hágatott deszka. Az eresz megmaradt födéme erősen füstös, egyrétegű deszkafedés.

A pincefödém nagyméretű fiókgerendákkal fedett, a fiókgerendák felső síkjában a két gerenda között 9/4,5-es keresztmetszetű segédgerendákat helyeztek el, melyekre a fiókgerendákkal párhuzamosan futó, 30 cm széles deszkázat került. A deszkázat fölött 10–12 cm sárfeltöltés található, amibe a padló párnafái kerültek. A párnafák fölött igen széles, 32–51 cm deszkázatból alakították ki a padlót. A negyedik födémgerenda alatt a padló teljes hosszában toldott, illetve az ajtó melletti sarokban, a *kuptor* helyén későbbi betét figyelhető meg. A kis ház szintén deszkázott padlójú, a deszkák szélessége kisebb. Az eresz alatt két jelentős méretű párnafa és az ajtók előtt deszkázat maradványai figyelhetők meg. A nagy házba az ereszből kétfokú, faragott oldaldeszkával el látott lépcső vezet.

A kakasülövel és vízcsendesítővel kiegészített szarufás tetőszerkezet független a födémgerendáktól, a kőfal tetején elhelyezkedő koszorúgerendákba van rögzítve. A koszorúgerendázat nemcsak az épület külső falain, hanem az épület közepén is merőleges gerendával összekötött. A tetőszerkezet egységes, egyidőben készült, lényeges átalakításnak nyomát nem találtuk.

A ház oromfalai kőből falazottak, 45 cm vastagok. Az utcai oldalon, a feliratot tartalmazó vakablak két oldalán egy-egy hármas ívezetből kialakított szellőzőnyílás helyezkedik el, míg a felirat fölött egyszerű, 35 cm átmérőjű, kör alakú nyílás található. A hátsó oromfal szellőzőnyílása felfelé keskenyedő trapéz alakú. Ezen oromfal belső oldalában, a szomszéd felé eső részen 1 méter magasságban rejtek cserepedény figyelhető meg a falba falazva, amit az építéskor valószínűleg azért építettek be, hogy itt rejtsek el

veszély esetén javaikat. Ehhez hasonló edényt találtunk az 1837-ben épült 681. számú ház pincéjében az ajtó mögött, illetve az 1869-ben épült 221. számú ház földszintjén a falban.

A kőfal tetején, a külső oldalon többsoros téglapárkányt alakítottak ki, melyet fölülről cseréppel zártak az oromfali oldalon is. A téglapárkányra húzott technológiával közel szabályos párkánytagozat készült, a falmezőtől pálcátagozat választotta el, fölötté támasztótagozattal kiegészített kisméretű függőlemez helyezkedett el, melyet szimával, koronázótaggal zártak. Ennél kicsit egyszerűbb az eresz kiugró homlokzatrészének párkányzata, mely egy pálcával díszített kettős lemez fölött negyedhoronyos díszítést tartalmaz. A horony fölött a tetőzet cserepei érkeznek meg. Az oromfalak tetőt kísérő párkányzata szintén húzott kialakítású, a falon megfigyelhető bemélyedéssel (igen kisméretű horony) indul. Alsó mezőjének közepét lemezen elhelyezett háromnegyed pálca díszíti, a cserép alatti függőlemezt negyedhoronnyal vezetik át ehhez a díszítéshez. Az ablakok körül külső oldalon díszítést egyelőre nem találtunk. Malonyay Dezső Homoródalmásról és a környező településekről virágornamentikával díszített oromzatok rajzát közölte,¹⁶ amihez hasonló maradványokat Abásfalván találtunk. Ezen analógiák alapján feltételezhető volt az oromfal virágmintás rátétes vakolatdíszítése, de a választott épületnél nem tudtuk ennek nyomát kimutatni.

A tetőfedéshez használt *kerek levelű cserepek* minden bizonnyal Homoródalmáson készültek. Az unitárius egyház iratai között ugyanis ráakadtam az egykoron egyházi tulajdont képező *cserepész* 1822–1865 közötti jövedelmének adataira. A cserepet egy-két héttig hagyták száradni, amíg megbírta magát, majd égetőkemencében kiégették. A cserép használatáról szól Orbán István 1832-ből származó leírása is: az almásiak megélhetése „...hamu-sír főzésben, vas hámorok művelésében, szappan készítésben, mész égetésben, ’sat. áll, melyekből, és ezek mellett néhány mért-földnyire kiterjedő tulajdon legelőjök, ’s erdőikből esztendőnként szép hasznot, ’s jövedelmet vesznek-bé az Almásiak; azért is nagyobbára égetett veres cserepes fedelű kőházakat szoktak... építeni...”¹⁷

Annak ellenére, hogy a ház jelenleg kéményes, melybe a kis ház és a nagy ház utolsó tüzelőjének füstjét is bevezették, a teljes tetőszerkezet egységesen és vastagon kormos. Ez az épület korábbi, kéménytelen állapotára utalhat. A ház jelenlegi kéménye téglából falazott, a téglavastagság mérete 6,5–7 cm, ellentétben a ház falában, illetve egyéb helyeken (pl. párkány, a feltárt kemenceboltozat maradványa) található, korábban általánosan használt 4–4,5 cm vas-

¹⁶ MALONYAY Dezső 1909, 181.

¹⁷ ORBÁN István 1832, 125.

tag téglákkal. Ez a nagyméretű téglákból álló kémény a földem síkja fölött elhelyezett gerendázaton nyugszik, de ez a gerendázat szervesen nem kapcsolódik a koszorúrendszerhez. Mindez azt jelzi, hogy a jelenlegi kémény másodlagos megoldás.

A nagy házban az ajtó melletti saroknál a földemben, illetve a padlóban a már említett módon *kuptor* helyét figyeltük meg. A falkutatás során a hátsó hosszanti falon jól látszott az alap magassága, míg a kis házzal közös falon – annak erős bolygatottsága ellenére is – a füstfogó keret ajtó felőli szélét és fölötté a már elfalazott füstelvezetés helyét fedeztük fel. Ezt az elfalazott lyukat kibontva a szabályosan kialakított, bárdolt tölgy gerendával áthidalt falnyílás mögött rézsüsen emelkedő füstjáratot találtunk a falban, mely a jelenlegi kémény alá vezet.

A kis ház földémén a jelenlegi bádoggal körülvett kályhalyukat kibontva korábbi négyszögletes cserepes meglétére utaló földémáttörést találtunk, mely a nagy házhoz hasonlóan a jelenlegi kémény alá vezet. Ennek a tüzelőnek a nyomait egyelőre nem találtuk meg a falban. Viszont a falkutatás során az ajtóval szembeni belső sarokban függőleges vonal mentén elváló füst nyomait figyeltük meg mind a közbenső, mind a hátsó falon, mely nyomok egy korábban itt álló faszervezetű füstölőszekrénytől származhatnak. A 221. számú ház eresze alatt még meglévő deszkafüstölőt figyelhettünk meg, melynek két oldala deszkából készült, másik két oldalát a kőfal adja.

Az ereszben az elbontott kamrafal és a bejárati fal között a hátsó falon található nyomok alapján egykor kemence helyezkedett el, melynek füstje a padlástérbe távozott, ennek füstrekesztő gerendája lehetett az 1864-es datált gerenda. A kemencét a XX. század elején bonthatták el, és helyette a ház végében az árnyékalja alatt alakítottak ki újabbat. E sütőkemence alatt tyúkól volt, amihez hasonlót a 41. számú telken találtunk: a sütőkemence külső fala vékony, 20–25 cm vastag kőfal; a talajtól 60–70 cm magasságban ezen körítőfal tetejére kőlapot helyeztek, a kemenceszáj felőli oldalára pedig a tyúkól ajtaját. Az így elkészült kőszervezetű alapra téglából építették a kemence testét és a viszonylag alacsony kéményt. Az általunk látott kemencék közül többnél láttuk azt a megoldást, hogy a hátsó részéből a kemenceboltozaton füstelvezető járatot vezettek előre a kéményhez. Sütés idejére a kéményjáratot *süberrel* zárhatóan alakították ki.

Valaha az épület bejáratánál a bejárati lépcsőt védő építményt alakítottak ki. A lépcső két oldalán a megérkezési szint fölött 30–40 cm-rel egy-egy ülőfülke helyezkedett el, és az ezek fölött levő nyílás áthidalása az ereszablakok szemöldökmagasságában érkezett meg a főfalra. A tető alatt megfigyelhető volt a lefedést szolgáló két szarufacsonk is. A tornác

visszaemlékezések szerint a ma is álló 523. számú házéhoz hasonlított, de kétoldali oromrésze kb. 45–50 cm vastag kőfallal készült. Az eresz bejárata előtt, a bejárat két oldalán, kb. a kis ablakok síkjában Buzás Miklós és Sabján Tibor hozzáfalazás nyomát vették észre, melyre több meszelésréteg átfordult, de a húzott párkányprofil első néhány meszelésrétege a hozzáfalazás alatt változatlanul futott tovább, ami egyértelműen azt igazolja, hogy a tornácot csak jóval az építés után falazták az eresz oldalfalához.

A családtagok és a szomszédok visszaemlékezése alapján tudjuk, hogy az alsó két kölépcső után következett a *hüllőajtó*, ami megvédte a fentebb levő falépcsőket az esőtől. Ez az ajtó alól vízszintes deszkából készült, felül pedig díszesen faragott végű, függőleges lécekből, s így bolthajtásos alakja volt, mint a falnak. Kilincse nem volt, hanem *harkolóval béharkolták*.

A házakat *kalákában* építették: a rokonokat, barátokat hívták el segíteni az építkezéshez, majd amikor nekik volt szükségük munkás kezekre, akkor visszasegítették. Az ebédet az építető felesége készítette el. Kalákában nemcsak építések alkalmával, hanem kaszáláskor, csépléskor is dolgoztak.

Amint azt Kőváry László már idézett leírása is érzékeltette, a jószágok számára készített melléképületekre nagyobb hangsúlyt fektettek, mint a lakóépületekre, hiszen a jószágok jelentették a vagyont és a vagyon megszerzésének további módját is. Ahogy azt Zoltán Gizella megfogalmazta: „*Arra áldoztunk akkor, mert az volt a jövő, s ott hogy rend legyen, tiszta legyen.*” Ezt mutatja az is, hogy a kőcsűr a háznál lényegesen nagyobb méretű (16x9,5 m) volt. A szekér tárolására használt csűr két oldalán egy-egy pajta helyezkedett el, itt volt a jószágok férőhelye: egyik pajtában a tehének, másikban a lovak és télen a lovaktól elválasztott részen a juhok kaptak szállást. A két pajta fölött voltak az *odorok*, ahol a télire való szénát tárolták.

A *majorság* szabadon használta az udvart, akkor még nem kerítették el külön részt a virágoknak. A disznópajta fölött volt a tyúkpajta, ahová létrán tudtak fölmenni a tyúkok. A disznópajta mellett fából készítettek egy kicsi pajtát a topogó állatoknak is (libák, kacsák és pulykák) részére.

Családtörténet

A családfa megrajzolása további kutatást igényel, a településen ugyanis csak az 1895. október elsejétől vezetett polgári anyakönyveket találtam meg, az egyházi anyakönyvek a csíkszeredai levéltárba kerültek. Az alábbiakban nem fogok külön kitérni a szereplők felekezetére, ugyanis mindannyian az unitárius egyház tagjai voltak, és mindannyian Homoródmáson születtek.

A Zoltán családnál megmaradt iratok és az emlékezet alapján az alábbi módon rekonstruálható a ház tulajdonjogi változása: az építető Sándor Mózes leszármazottja, az 1859. július 26-án született Sándor Mária a cselédjükhöz, Bencze Józsefhez ment feleségül, aki 1864. január 16-án született Homoródalmáson. Gyermekük nem született, s ezért 1927-ben Bencze Józsefnek ifjabb Zoltán Józsefnek és feleségének, Beke Juliannának adták el a házat (Bencze József Beke Julianna rokona volt) azzal a kikötéssel, hogy a fiatalok gondjukat viselik, állják a temetés költségét.

Sándor Mária 1935. november 11-én hunyt el, Bencze József pedig felesége halála után két évvel, 1937. november 11-én lett öngyilkos.

Ifjabb Zoltán József 1898. június 26-án született Homoródalmáson Zoltán József és Szentpáli Rebeka első gyermekeként. Két öccse volt: Sándor 1900. szeptember 7-én született (1949. november 30-án hunyt el szívbetegségben), Lajos pedig 1903. március 27-én (1985. február 19-én Brassóban hunyt el). A Zoltán család a Sósút utcában lakott egy kőházban.

Idősebb Zoltán József egykoron koronaörként szolgált Budapesten, ebből az időből két levele maradt meg, melyeket későbbi feleségének írt: *„Kelt levelem Buda Pesten 1893 Deczember 14-dik. / Kedvesem Rebi nagyon örvidenek ha ez a néhány / Rend irásom fris és jo egészségbe találna téged / Mert én is jól vagyok hálá istenek most, / A karácsoni inepre jo ineplést s vig mulatást / Kivánok számadra vig fársángi napokat, / Kivánom hogy a jo isten az uj évbe neked / Adjon legjobb egészséget leg nagyob szerencsét / Örömet, nyugodalmas életet egy szoval minden / Jot kívánok neked igaz szívemből, / Kimondhatatlanul tisztetek a míg hiredet / Halom áldjon meg az isten szívemből kívánom”*.

A másik levél így szól: *„Tiszta igaz szívemből szeretek / Kedves Rebi kimondhatatlanul / Tisztelek s ezer jokat kívánok számodra / Ezt már tovább nem mulasztthatom / Megint írok, nehézségedre se esék / Mert a választ már anyi ideje hogy / Várom hogy nagyon meg sokaltam, / Még November 16-dikán küldöttem én / Neked s atol fogva bár egy pár sort / Nem írtál nekem, pedig az a milyen levél volt / Bizon meg érdemelt volna egy választ / Elég szép kérésel meg írtam hogy ird meg / Az akaratotod hogy ide jösze vagy haza mész / Vagy ót maracz Brasoba te mégis semit nem / Irtál semi röl pedig a mint írtam volt / Az utavaló is rég hogy készen van.”*

Ifjabb Zoltán József 17 évesen vonult be katonának: az I. világháború idején többek között Albániában, Montenegróban szolgált. Édesanyja ez idő alatt levélben kérdezte meg férjét, akit szintén elvittek katonának, hogy a pénzükön házat vegyen-e a fiaiknak vagy hadikölcsönt vegyen fel. A válaszból érezhető a fronton levő férfi reményvesztettsége: azt

írta ugyanis vissza, hogy neki és József fiának nem kell ház, akik otthon maradtak, azoknak pedig van hol lakniuk. Ennek következtében Szentpáli Rebeka hadikölcsönbe fektette be pénzüket, ami a háború után elvesztette értékét. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy József fiuk olyan házat tudott vásárolni, melyben az idős házaspár még benne lakott. Józsefet nősülésekor szülei pénzzel fizették ki, ehhez a jószágok egy részét el kellett adniuk. A szülői házban Sándor maradt, Lajosnak pedig mellette építettek új házat.

Az 1927. évi adásvételről Zoltán Gizella tulajdonában maradt meg egy bírósági határozat, melyet Oklándon írtak. E szerint az adásvételi szerződés nyomán Zoltán József nevére írták a tulajdont – megjegyezve azt, hogy az eladóknak használati joguk van a ház padlására, pincéjére és részben a csűrre. Egy 1934. évi egyezmény arról tudósít, hogy József az örökségként kapott pénzből nem tudta egy összegben kifizetni a házat: „Bencze József s neje Sándor Mária az általluk eladott belső telket Zoltán József s neje Beke Julának mely belsőség árából még hátrálékba vannak vásárló felek 35 azaz – harmincötezer Lei összeggel a többi összeg a monatórium előtt teljesen kilett fizetve vagyis egyenlitve 140 ezerig. – Tehát a fenálló 35 ezer lei a mai konverziós törvények szerinti a mai alulirott napon kielégíti vevő két tanú jelenlétében, a mely összeg kitesz 17 ezer 500 Leit a mely összeg a mai nappal teljesen kilesz fizetve szóval a belsőség ára teljes kielégítést nyert, eladóknak semmi kövélések nincs vevőkkel szemben, csak még eladók részére fenmarad a kicsi hátulsószoza lakás képpen haszonélvezetül a míg élnek eladók részére a melyet sértetlenül használnak életfogytiglan.”

Ifjabb Zoltán József 1922-ben kötött házasságot a szintén homoródalmási Beke Juliannával (Julával), aki a 237. számú házban született 1903. március 27-én. Testvére, Erzsébet ma is itt él. Beke Julianna egy pár cipőt és fejkendőt kapott jegyajándékkul (gyűrű nem volt szokásban), leendő férjének cserébe jegyínget (székely inget) készített fehér golyocsból, amit a férfi templomba menet vett föl.

Zoltán Józsefnek a falusi társadalomban betöltött helyét jól mutatja a templomi ülésrend, amit egyesek még a mostani templom építésének idejére (1785–1796¹⁸) vezetnek vissza: akik akkor a legtöbb pénzt adományozták, azoknak a leszármazottai ülhetnek az első sorban. Zoltán Gizella így emlékezett erre vissza: *„Régen mindenkinek örökölt helye volt. Hagyományosan az ilyen nemzetségűek ide ültek, s a mások oda, s aztán le volt úgy egymás után sorakoztatva, foglalták, s édesapámnak a második padban [a férfiak által használt bejárat melletti padosorok közül, szemben a pappal] volt a része. Úgy mondták, ott a része... Mi*

¹⁸ OLÁH Sándor 2004b, 24.

nem vótunk a legelső rangúak, másodikba ütünk.” Beke Julianna a nők részében foglalta el a neki járó helyét. Zoltán Gizella gyermekként a többi kislánnyal együtt az orgonával szemközti karzaton ült, majd 14 éves korában, 1944 áldozócsütörtökén, május 16-án, a konfirmálás alkalmával ülhetett le édesanyja mellé: „...amikor konfirmáltunk, önálló tagjának választottak az egyháznak. Akkor elmondtuk a Hiszekegyet, elmondtuk az imádságokat, énekeket, volt vallásvizsga ott a templomban, s akkor mindenki nagykorúvá vált.” Zoltán Gizella konfirmálása alkalmából székeley ruhát kapott (piros szoknya, kötény, ing, mellény), a lelkésztől pedig imádságos könyvet.

A II. világháború kitörése után nem sokkal Zoltán Józsefet hadgyakorlatra vitték el a Bánságba. Ebből az időből két levelét őrzi Zoltán Gizella, melyek jól tükrözik az otthonától távol került férfi honvágyát, akinek az esze idegenben is a gazdaságának gondjain járt. Első levelén, a bélyeg melletti pecséten „Resita” (Resicabánya) felirat olvasható: „1939. XII. 9. *dik Édes feleségem és kedves kis leánykáim / Kívánok néktek fris jó egészséget én is meglehetősen / Vagyok hála Istenek tudatom veletek hogy / nem tudunk semit a szabadulásról hogy mikor / Lesz vagy lesze valamik vagy soha többé szabad / Életünk meg untuk meg az életünket is már. / Hogy ez már sehová nem változik a mi hejzetünk / A mikor vissza jötünk az volt a hire hogy / Megint kapunk szerez 20 napi szabacságot / De az is anyiba marad még sehol sem. búsulok / Magamért is de titeket is oly nagyon sajnálak / Hogy a nyáron is még most a hideg telen is ti kel / Hogy kénlodjatok mindenel. Itt még nem let hó / Olyan őszi hideg esős idők járnak. ird meg ott / Lete hó a juhok haza jöteke és ki jár vélek a / Míg lehet valahogy ben ne tarcsátok mit tutok / Csináljatok a kicsi lajtorját az odorba / Vigyétek föl és a póczra onat járjatok föl / Mert a nagy lajtorja nincs összeszegezve fejel / Szét súvad a foga kitörik és lestek valahogy / Vigyázatok nehogy valami bajotok legyen. / Tisztelek csókolok mind a hármat számtalan / szor édes kicsi árva családom. tisztelem az / Összes rokonokat szomszédokat jó komákat / Minden jó barátot. ird meg valaki mente / Haza. és valaki jöte el. mióta én el jöttem.”*

1940 tavaszán kelt levelében így írt: „*Édes feleségem és leánykáim kívánom / Hogy ezen néhány soraim jó egészségben találjon / Titeket én is meg lehetösen vagyok hála / Istenek ne búsúljatok értem. itt vagyok / Temesváron a katona korbáczba de ne / Búsúljatok nem vagyok nagyon beteg/ Ha a jó Isten meg segít azonba talán csak / meg gyógyúlok az arczképem és a szemem / Fáj. de talán nem lesz olyan veszéljes mind / Hogy elein gondoltuk tehát értem ne búsúljatok / Velem imár lesz valahogy csak ipen tük vala- / hogy tугyatok rendezni az othoni bajotok / Tehát értem ne búsúljatok míg lástok a / Lapot hogy én irtam mert adig még látok / Hála*

Istenek. ha más ír még akkor se kel / Nagyon búsúlni mert az úgy se ér semit de / Remélem hogy talán a jó Isten meg tarcsa a / A szemem világt mert nincs rosszabul mind / Edig még talán valamivel könyeb. hát most / Töbet nem írok mert az sincs hová. Hát Isten / Veletek tisztelek csókolok számtalanszor / mind a hármat tisztelem az összes rokonokat és szomszédokat jó komákat s minden jó barátot.”

Zoltán József és Beke Julianna házasságából két leány született: Irma 1925. április 10-én (elhunyt 1999. február 22-én), Gizella pedig 1930. július 21-én.

Mivel Zoltán Józsefnek lányai férjhezmenetelük által elköltöztek otthonról, a ház életében az 1950-es évektől csendes napok következtek. Ekkor már nem használták a nagy házat, az inkább csak a kamra szerepét töltötte be: az ajtó mögötti sarokban tárolták a zsírban elrakott sült húst és a tejet is. Beke Julianna 1971. november 29-én, Zoltán József pedig 1989. április 30-án hunyt el Homoródalmáson.

Zoltán Irma Sándor Mózessel kötött házassága után néhány házzal távolabb költözött. Házasságukból egy gyermek, Zelma született (1958–), aki családjával együtt Budapesten él. Zoltán Gizella 1950 áprilisában ment férjhez Mihály Lajoshoz. Házasságukból egy lány, Anna (1950–) és egy fiú, Kálmán (1959–) született. Zoltán Gizellának a szüleiától kapott földbirtokon őseikhez hasonlóan gazdálkodással foglalkoztak. 1962-ben, a kollektív megalakulása után azonban gyökeresen megváltozott az életük, hiszen megfosztották őket is földjeiktől: „*A kollektív mindent eltakarított. A gabonát a cséplőgéptől vitték el, nekünk csak a harmadik járás maradt. Amikor a legjava az első járás a gépnél, s a legutolsó, a harmadik a maradék.*” A fiatalok nem álltak be a kollektívba, ehelyett lassan elszakadtak a falutól, és Székelyudvarhelyen telepedtek le, ahonnan rendszeresen hazajárnak szülőfalujukba. A Mihály Lajos által örökölt ház veteményeskertjét gondozzák, és ott őrzik a Zoltán házból elhozott tárgyakat is, melyek egy része a Szabadtéri Néprajzi Múzeumba került.

A Zoltán család gazdasági háttere az 1930-as években

Zoltán Józsefnek 12–15 hold birtoka volt, továbbá két lova, négy-öt tehene, egy malacos disznója, 15 juha, szekere, ehhez való felszerelése, szakekéje és régi típusú ekéje. A majorság 15–20 tyúkból, 5–6 pulykából, libából, 10 kacsból állt. A jószágok fogyasztása meghatározott gazdasági rend szerint történt: „*Mikor jött egy ünnep, levágtuk, míg tartott, használtuk. Báránt tavasszal, mikor jött a báránszezon húsvétkor, míg el nem hajtotta a major a juhokat, hetenként-kéthetenként egyet levágtunk. Az vót a tavaszi eledel, s a majorság az őszi, a disznó a téli. Így bé vót osztva.*”

Mészégetéssel és a méz fuvarozásával Zoltán József nem foglalkozott, mert jobban szeretett gazdálkodni. A földet háromnyomásos rendszerben művelték Homoródalmáson: egy évig hagyták pihenni, majd a feketeugart ősszel újra szántották, oda vetették a búzát, a harmadik esztendőben pedig a kukoricát. Az ugart kosarazó juhászat útján trágyázták meg, illetve otthonról hordtak ki istállótrágyát. Zoltán Józsefnek azért volt 15 juha, mert „...*hét darabra ganéztak egy hétig. S 15-öt azért tartott örökké édesapám, hogy két hétig ganézzanak ...az esztenát oda kiállították, csináltak kicsi kuckót, ahol volt a major s ahol a tejet rendezte, s nagy kosarat, oda a juhokat bérekesztették két éjjelre, mikor két éjjel benne aludtak, akkor tették tovább, s úgy a földet egészen körbetrágyázták, s azon lett a jó búza.*” A juhokat Szent György napján vitte el a pásztor (addig csak napközben jártak ki legelni), majd Szent Márton napján, november 11-én hajtotta be őket.

Szőlő nem termett, pálinkát elsősorban szilvából készítettek, de amikor nem termett elég szilva, akkor rozsból főzték.

Homoródalmás határa a kollektív megalakulásáig apró szállásokkal volt tele, ami elengedhetetlen része volt a gazdálkodási egységnek.¹⁹ Erről az életformáról XIX. századi adataink is vannak, Kőváry László így írt róla: „...ha szénacsinalás jó, szekérre kerekedik az egész család, mennek itt Vargyasra, hol házok, ólok készen várja, s megnépesítik, megifjítják az erdőket népdalaikkal... élvezetesebb elnézni egy ilyen nap szombat estéin, miként költözik haza a munkás nép szekereken és lovakon, magával hordva tehenét, kecskáját, mik héten át tápat nyújtának. Vasárnapra megnépesül a pusztá falu, mert ünnep ugyan e nap, de nem angol csenddel: a Temze partjain becsukatnak a boltok, itt vasárnap van a vásár, gabona- és gyümölcszekerekkel; ott zárva marad a színház; itt korcsma, minden vigalomhely e nap zajdul fel; ott alig láthatni embert délelőtt, itt járva kezdi ünnepét a nép. Megkondul a harang... Megzendül az orgona, s ha e népsereg felmelegül egy hét munkája után: valóságos és meglehetősen jól éneklésre a kebel elfeledkezik magáról. Ez papja dicséretére legyen említve.”²⁰

Hasonlóan emlékezett vissza Zoltán Gizella is a 3–4 hektár körüli nagyságú kaszálójukra: „*Vót egy része Almásnak, ott mindenkinek kaszálója vót. Ott a barlang felé. Ott van egy hegy, ahol kimegyünk: Merke, s azon túl mindenkinek kaszálója vót, s azon élől a szántója. Most is megvan a kaszáló, csak a tanya nincs meg. Vót édesapámnak jó nagy tanya, csak három legény vót, mikor elosztották, aztán kollektív után elbontották. Küsmihály, úgy hitták ezt a helyet, hol a miénk vót.*”

¹⁹ Erről részletesebben SZINTE Gábor 1909, 20–22; MÁRKOS András 1958, 437–447.

Hol az uraméké, Vargyas s Hidegaszó... Édesapámtól megkezdve, szüleimtól szerre ahogy jöttünk, kiköltöztünk. Mikor kiöregedtek, nekünk adták a kaszallót, akkor mi is mentünk. [Szénacsinalás idején] vittük még a malacot is, s a gyermekeket, s a fejőstebént, a kecskét, mindent. Ott vótunk 2–3 hetet. Egy hónapot szinte. Akkó elvégeztük, beraktuk oda a szénát, s aztán télen szánnal hazahordtuk.”

A férfiak a mezőn étkezéshez leültek a földre, és ott bontották ki az ebédre az asszonyok által hozott ételmet. Zoltán Gizella így mesélt erről: „*Fuszulykalevest, káposztát, mindenféle levest. Minden nap főztünk mást-mást. Vót egy jó kantáros fazék, olyan fődövel leszorítva a fogantyúja neki, s abba belétöltöttük, s vittünk két-három tányért, s mindegyiknek az ölibe adtuk, s szedett levest, túrót s szalonnát, hagymát, kinek mi vót.*”

A lakóház berendezése az 1930-as években

Amint belépünk a ház ajtaján, az *eresznek* nevezett helyiségbe jutunk. Valaha egy kamra rész nyílt belőle, ami élelmiszertárolásra szolgált, ám erre Zoltán Gizella nem emlékszik, csak hallomásból tudott egykori létéről. Nyaranta ide hozták ki az első ház *füttőjét*, azaz takaréktűzhelyét, ezzel kímélve meg a lakást a melegtől. Az ereszben elhelyezett *szűszék*ben a tyúkok számára félretett gabonát tárolták, tetején pedig a főzéshez szükséges edényeket.

Az utcára néző első szobában, a *nagy házban* lakott a négytagú család (Zoltán József, felesége és két lánya). Zoltán Gizelláék szemében a szoba nagynak számított: „*Egy szobánk vót, ott aludtunk, ott főztünk, jó nagy vót, mindennel elfértünk*”. A kuptort még 1930 előtt elbontották, de a faluban több helyen találtunk csempéket, melyek lehetővé teszik a rekonstrukciót.

A nagy ház XIX. századi festett bútordarabjai még Sándor Máriaéktól maradtak meg: az utcára néző két ablak között a falba egy festett *almáriumot* (vagy *borítékot*, azaz *tékát*) építettek be; a két ablak fölé egy kb. 3 méter hosszú festett fogast akasztottak. Az utcai ablakok alatt, illetve az udvarra nyíló ablak alatt egy-egy festett hosszúpad helyezkedett el. Ez utóbbi mellett egy nagyméretű, 85 centiméter széles és 129 centiméter magas, falba süllyesztett fülkével készült almárium volt, amiben viszonylag hideg helyet tudtak biztosítani a romlandó ételeknek. A hálógyá elé egy festett karospadot tettek. A vetett ágy és a szekrény, illetve a hálógyá és a kályha között egy-egy tulipános láda foglalt helyet. Az iratok tárolására kisméretű láda szolgált.

Az utcai fal és a hátsó szomszédra néző fal találkozásánál állt a vetett ágy, melyet az alábbi módon

²⁰ KŐVÁRY László 1984, 116–117.

vetettek meg: a szalmazsákra derékaljat tettek, erre egy fehér, majd egy csipkés szélű lepedőt. A kilenc párnát három sorba rendezték el úgy, hogy mind-egyik párna huzata a csipkés, alatta piros selyemmel bélelt végével kifelé nézett. Mivel télen ebben a helyiségben főztek, fűtöttek, az ágyneműt kicserélték: télire tarka, kockás huzatot húztak, nyárra pedig, amikor kiköltöztek a főzéssel az ereszbe és a *süttő*be (nyári konyhába), visszahelyezték a fehéret. Korábban a vetett ág a lány hozományát jelentette, de Zoltán Gizellák idejében ez már kiment a divatból. A vetett ág mellett a szintén festett *kaszten* állt, melynek teteje ládaként nyitható, alján pedig egy kihúzható fiók található.

Az ekkor már lassan divatjamúlt festett bútorok mellett álltak Beke Julianna hozományként hozott bútorai is: üveges kredenc (az utcai és az udvari falak sarkában), szekrény (a vetett ág mellett), mellette volt egy kétszemélyes hálóágy, abban aludtak a szülők, a lábuknál, a fűtő mellett egy kisebb ágyban a lánytestvérek. A vizespad (*kártyapad*) a vödörrel (*kártyákkal*) az udvari falon, a hosszúpad végénél, az almárium alatt helyezkedett el. A ház közepén állt az asztal négy székkal, fölötte függőlámpa lógott. Télen a szövőszéket az ablakok és az asztal közötti részen állították föl.

A fűtő és az ajtó közötti helyen egy kis asztal állt, amit konyhaasztalként használtak, azon készültek elő a főzéshez, és ha nem mindannyian ültek le az ebédhez vagy vacsorához, akkor ott étkeztek. Ha mindenki otthon evett, akkor a nagy asztalt ülték körbe. Először a családfő szedett az ételből, a lábasban is úgy vágta el az ételt, hogy egy nagyobb darab jusson a gazdának. Utána a gyermekek következtek, s az anyának legtöbbször csak a maradék jutott: „*Azt mondta örökké a fiam: édesanyám a tyúknak a lábát szereti. Mert az maradt. Amikor kéri a gyermek, akkor az anya odaadja az utolsó falatot is. Így vót nem csak nálunk, hanem mindenütt*”.

A vasárnapi étrend első fogása baromfi- vagy marhahúsból készült leves volt *hosszú* vagy *zabszem* (rombusz alakú) *laskával* (tésztával), második fogásnak pedig gyakori volt a *sóba főtt*: tört burgonyát készítettek zsírban, ehhez paradicsomszószt és a levesben főtt húst fogyasztották. *Tésztának*, vagyis süteménynek *pánkót* (fánk), kalácsot vagy *csőrögét* sütöttek. Jeles eseménynek számított a disznóvágás is: a *disznókótsé*g, vagyis a szomszédoknak, rokonoknak vitt kóstoló kolbászt, *vérest* (véres hurka) és *májast* (májas hurka) tartalmazott. A húshoz puliszkát főztek, illetve *cikakáposztát* (savanyúkáposztát) ettek hozzá. A savanyúkáposztát hordóban készítették el:

az aljára kaprot, csombort, tormát tettek, majd a káposztát, közé pedig piros céklát. Ezután a kádat vízzel töltötték tele, méghozzá úgy, hogy 10 liter vízhez egy liter sós vizet öntöttek a helyi sós kútból.²¹ Zoltán Gizellák szerint az almási sós víz jobb, mintha a boltban kapható sóval főznének, ezért székelyudvarhelyi lakásukban is ezt használják, egy-két műanyag palackkal visznek magukkal egy-egy almási látogatásuk alkalmával. A sok évtizednyi főzés alatt már mérés nélkül is érzi, hogy mennyit kell belőle önteni az ételhez. A sós vizet egy födeles cseberben tárolták. Födelén egy négyszög alakú lyuk volt, ott meríthettek belőle. Disznóvágáskor a szalonnát egy éjszakára teknőbe tették, és sós vízzel öntötték le: „... *egy éjjel benne hált, s bé vót sózva. Akkor fel a füstölőre.*” A jószágoknak sós vizet a *sóválú*ban tettek ki.

A falon házi áldás és családi fényképek voltak, továbbá idősebb Zoltán József képe lógott a vetett ág melletti falon abból az időből, amikor Budapesten koronaőrként szolgált. Az ágyak és az asztalok fölött mindkét szoba falát falvédőkkel díszítették, melyeket a család nőtagjai készítettek *csihánzsákra* varrt gyapjúfonallal. A gyapjúfonal színezését házilag végezték boltban vett festékekkel, illetve a barna színt nyírfahéjból, a feketét pedig egerfahéjból készített festékekkel: a fáról lehántott héjat megfőzték, levét leszűrték, majd kb. félórára beletették a festendő anyagot. Ezután vízben kiöblítették, megszáritották.

A hátsó szobában, a *kicsi házban* lakott Bencze József és Sándor Mária, aki gyakran vigyázott a kislányokra. A takaréktűzhely a szobai falon helyezkedett el. A bejárattal szemközti falon volt a festett tásas, így a szobába belépő vendég egyből a görgényi keménycserép tányérokat látta meg. A tásas mellett, az ablak alatt a falhoz tolva állt az asztal, körülötte három szék. A *bütben*, vagyis a szoba keskenyebbik falánál volt az egyik ágy, a másik pedig az ajtótól jobbra.

A szobát az idős házaspár halála után nem alakították át, egy ideig itt élt Zoltán József egyik nagynénje. Nagyobb változás a lányok eladósorba kerülésekor következett be: nyáron a szülők átköltöztek a kicsi házba aludni, a nagy házban pedig a lányok maradtak. Kedd, csütörtök és szombat este 22–23 óráig itt fogadták a barátnőket, legényeket, akiknek az égő lámpa jelezte, hogy bejöhetnek.

A padlásra (*hijuba*) az ereszből létrán lehetett felmenni, a lenyitható ajtaját *labbancsnak* nevezték. A feljárattól kétfelé eső részeket *nagy hijunak* és *kis hijunak* hívták. A kukoricát a padlás földjén terítették szét. Esténként Zoltán József egy-két vékányit vitt le belőle, azt *lebontották*, vagyis lemorzolták, majd egy *szúszékba* öntötte bele. A padlásra *szúszékban*

²¹ A Homoród menti sós kutak használatát részletesen Hála József foglalta össze. HÁLA József 1995, 447–365.

és vesszőbő font *kasok*ban tárolták a gabonát (búza, rozs, árpa) is. A kukorica nemcsak a jószágok (disznó, baromfi) számára volt fontos eledel, hanem az egyik alapvető étel, a kenyérpótló puliszkát is ebből készítették. A padlás középső részén alakították ki a füstölőt, melynek ajtaja is volt, és ennek rúdaira akasztották föl a füstölendő kolbászt, szalonnát. Jó időben pedig – amikor már *eltörődött* a kukorica – az utcai oromzathoz közeli részen, a két szellőzőnyíláshoz közel állították fel a szövőszéket, ahol a család nőtagjai különféle szötteseket készítettek.

A ház végéhez toldva volt a *süttö* (nyári konyha), ahol a sütökemence, a katlan, a sós csobán, egy kicsi asztal és egy fűtő kapott helyet. Nyáron nagy melegben itt főztek, illetve itt végezték el a kossal járó nagyobb műveleteket, mint pl. a szapulást, szappanfőzést, lekvárfőzést. Friss kenyeret általában szombatra sütöttek (ehhez péntek este készítették el a kovászt *pityókával*), ami elég volt a következő hétre, de ha még a rákövetkező szombatra is maradt belőle, akkor elhagyták a kenyérsütést, és hétközben fogtak hozzá. A szapulásra kb. hathetenként került sor: az ingeket beletették a szapulókádba, egy lepedőre hamut tettek, arra forró vizet öntöttek, de házi szappannal

is megdörzsölték az ingeket. Éjszakára a szapulókádban hagyták ázni a ruhaneműt, majd másnap reggel kimentek a *nagy víz*hez, azaz a Homoróddhoz, és ott sulykoltak. Ehhez a *merittő*, vagyis a víz fölé nyúló deszkák álltak az asszonyok rendelkezésére. Télidőben a férfiak léket vágtak a jégen, abban öblítették ki az asszonyok a ruhákat, miközben meleg vizes fazékba mártogatták kezeiket.

Az udvar volt a színtere a gyermekek játékaiként is: a Zoltán lányok játékaikat saját maguk állították elő: rongybabát készítettek, tehénszőrből pogácsa nagyságú labdát gyúrtak vízzel, ami később keményre összeállt. Akinek boltban vásárolt gumilabdája volt, az már nagyon büszke lehetett. Egyik kedvenc játékuk a *pettyezés* volt: 2x3 darab négyzetet rajzoltak a földre, és féllábon kellett egyik négyzetből a másikba ugrálva körbejárni úgy, hogy először a következő négyzetbe dobtak egy cserépdarabot, ami nem eshetett a vonalra.

A kutatásnak ezen szakaszában még sok megválaszolatlan kérdésem van, de reményeim szerint a ház bontása, a jövőben folytatódó terepmunka és a ház XIX. századi lakóira vonatkozó levéltári források feltárása megadja majd a válaszokat.

Vass Erika - Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, vasserika@gmail.com

Irodalom

BENCZE Ilona (szerk.)

2005 *Almási bútorfestők nyomában*, Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely.

BENCZŐ Dénes

1998 A szervezett iskolai oktatás első nyomai Homoróddalmáson, in: Uő (szerk.): *Emlékkönyv. Homoróddalmási Általános Iskola*, Dávid Ferenc Általános Iskola, Székelyudvarhely, 33–43.

BUZÁS Miklós – SABJÁN Tibor

2007 *Falkutatási napló*, Kézirat.

CSEKE Péter – HÁLA József (szerk.)

2000 „A Homoród füzes partján...” *Dolgozatok a Székelyföld és a Szászöld határvidékéről*, Pro-Print, Csíkszereda.

HÁLA József

1995 A sós víz és hasznosítása a Kis- és Nagy-Homoród menti falvakban, in: Uő: *Ásványok, kőzetek, hagyományok. Történeti és néprajzi dolgozatok*, MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 347–365.

KARDALUS János

1995 *Székely festett bútorok*, Néprajzi Múzeum, Budapest.

1998 A homoróddalmási mészégetés, in: Uő (szerk.): *Népelet a Kis-Homoród-mentén*. Szentegyháza.

2000 Adalékok a Kis-Homoród menti székely kapuk ismeretéhez, in: Cseke Péter – Hála József (szerk.): „A Homoród füzes partján...” *Dolgozatok a Székelyföld és a Szászöld határvidékéről*, Pro-Print, Csíkszereda, 225–230.

2001 *Ucatér-díszítés a Homoróddok mentén*, Pro-Print, Csíkszereda.

KARDALUS János (szerk.)

1998 *Népelet a Kis-Homoród mentén*, Szentegyháza.

KOCSI Márta – CSOMOR Lajos

é. n. *Festett bútorok a Székelyföldön*, Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.

KOVÁCS Piroska

2001–2006 *Elődeink hagyatéka. Udvarhelyszéki öreg székelykapuk katasztere (CD)*, Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda.

KÓVÁRY László

1984 *Tájképek utazásai rajzokban*, Kriterion, Bukarest.

MALONYAY Dezső

1909 *A magyar nép művészete*, II, Franklin-Társulat, Budapest.

MÁRKOS András

1958 Homoróddalmási szállások, *Ethnographia*, LXIX, 437–447.

OLÁH Sándor

1999a Homoródalmás, in: Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége*, Pro-Print, Csíkszereda, 277–298.

1999b Egy székely falu népmozgalma a második világháború után, *Regio*, X, 3–4, 207–225.

2004a *Falusi látleletek 1991–2003*, Pro-Print, Csíkszereda.

2004b *Homoródalmás*, Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet – Homoródalmási Unitárius Egyházközség – Homoródalmás Önkormányzati Hivatala – Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely.

ORBÁN István

1832 Észrevételek a' Magyar köz hasznu Esméretek Táráról, *Nemzeti Társalkodó*, évf. nélk., 8, 123–125.

SÁNDOR István, JÁNOSFALVI

2003 *Székelyboni utazás a két Homoród mellett*, Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely.

SZINTE Gábor

1909 Udvarhely megye, *Erdély népei. Az Erdély néprajzi melléklete*, IV, 7, 18–24.

TAKÁCS Péter (sajtó alá rendezte)

2001 Udvarhelyszéki parasztvallomások 1820-ból, *Források Erdély Történetéhez 1*, Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.

Casa din zona Homoroadelor în Muzeul Etnografic în Aer Liber de la Szentendre (Ungaria)

(Rezumat)

Lucrarea prezintă istoria unei case din Almaş (Homoródalmás), azi jud. Harghita, construită în 1846. Am ales cercetarea acestei localităţi şi a acestei case, deoarece arhitectura satului reprezintă influenţe săseşti, iar mobilierul din casă a fost iniţial de asemenea mobilier pictat din Almaş. Am descris arhitectura casei şi istoria familiei, care locuia aici. Cu ajutorul interviurilor făcute cu membrii familiei şi cu vecinii am reconstituit viaţa de zi cu zi a familiei. Am prezentat detaliat viaţa economică a familiei Zoltán. După aceea am prezentat interiorul casei în anii 1930. Casa familială era compusă din părţile numite casă mare, casă mică, streaşină închisă şi dintr-o pivniţă mare. Pe lângă casă stătea bucătărie de vară pentru lucrările gospodăreşti. Caii, vacile şi oile au fost adăpostite în grajd sub acelaşi acoperiş cu şura de piatră, iar pentru porci şi găini s-a construit adăposturi separate.

House In The Hungarian Open Air Museum (Szentendre, Hungary) From The Homoród-region

(Abstract)

In my essay, I presented the history of a stone dwelling from Homoródalmás, built in 1846. Since the folk architecture of the settlement and the house reflect Transylvanian Saxon influences, and the interior of the house is furnished with furniture, made and painted by local craftsmen in the 19th century, they became the centre of research. On the basis of the recent research, the architectural characteristics and the family history of the house are reviewed, besides that, the everyday life of the 1930s is reconstructed with the help of interviews, made with the family members and neighbours. The financial background of the Zoltán-family is detailed, as they owned a farm in the vicinity of the village besides land. This is followed by a presentation of the interior furnishings and way of life of the 1930s. The building consists of a room, a small room and closed eaves complemented with a huge cellar. A summer kitchen is also attached to the house, being the locale for bread baking, washing and soap-boiling. The stone barn next to the dwelling houses the cows, horses and the sheep in winter time, for the pigs and poultry, a separate building was constructed.

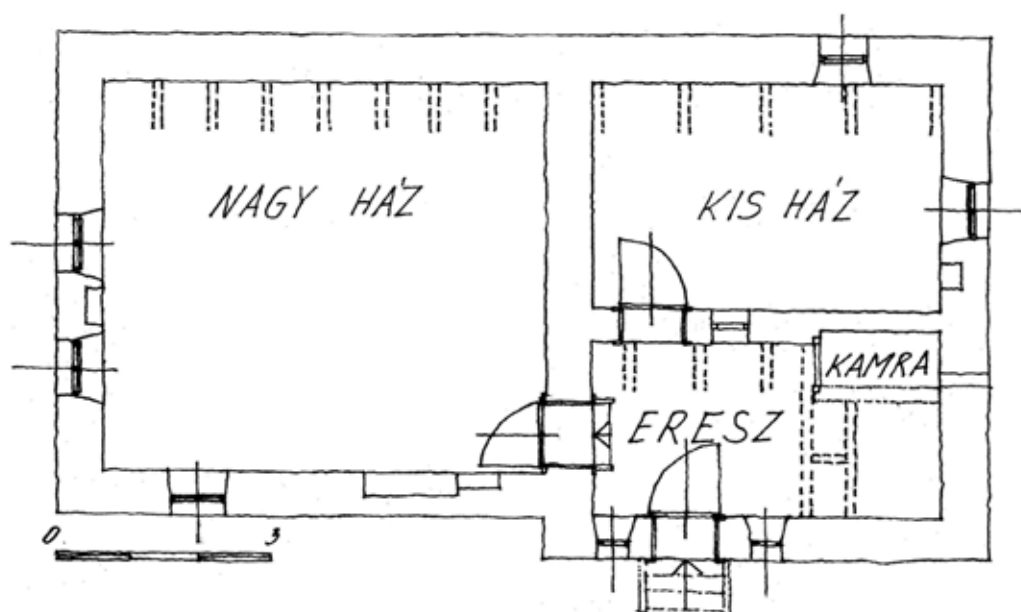
1. kép Ház az utca felől

2. kép Ház a kert felől

3. kép A Zoltán család 1939-ben. Balról jobbra: Beke Julianna, Zoltán Irma, Zoltán Gizella, mögötte Zoltán Lajos, a karosszékekben Zoltán József

4. kép A ház alaprajza